

กระบวนการจัดการเรียนการสอนสำนักศาสนศึกษาแผนก
ธรรมและบาลีของวัดสารอดโดยพุทธสันติวิธี
Processes in Managing Learning and Teaching of Religion
Studies school, a section of Dhammanan and Pali studies of
Wat Sarod by Buddhist Peaceful Means

พระมหาพงษ์ศักดิ์ จันทปญโญ โภจัมพล^๑
Phramaha Pongsak Jantapañño Phojumpol

Received: May 14, 2024

Revised: June 04, 2024

Accepted: August 31, 2024

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาบริบท สภาพปัญหา สาเหตุ อุปสรรคด้านการจัดการเรียนรู้ของสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด (๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมและแนวคิด ทฤษฎีตามศาสตร์สมัยใหม่ที่เอื้อต่อการจัดการเรียนการสอน สำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด (๓) เพื่อนำเสนอกระบวนการจัดการเรียนรู้ โดยหลักพุทธสันติวิธีสำหรับสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ พระอาจารย์ผู้สอนปริยัติธรรมที่ประสบความสำเร็จและสามเณรของวัดสารอดผู้ศึกษาพระปริยัติ รวม จำนวน ๑๖ รูป วิเคราะห์ผลด้วยอุปนัยวิธี ผลการวิจัยพบว่า ๑) บริบทวัดสารอดมีลักษณะเป็นอยู่เหมือนพ่อปกครองลูก โดยมีการดูแลเอาใจใส่ในทุกๆ ส่งเสริมการเรียนรู้ ดูแลผู้เรียนเป็นอย่างดี และให้คำแนะนำในด้านปัญหา อุปสรรค แต่ละช่วงวัยอย่างเหมาะสม เพื่อให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ๒) หลักพุทธธรรมและแนวคิด ทฤษฎีตามศาสตร์สมัยใหม่ที่เอื้อต่อการจัดการเรียนการสอน วัดสารอดใช้หลักอิทธิบาท ๔ เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างความสุขและสันติภาพในชีวิต โดยการใช้ปัญญาไตร่ตรองตรวจสอบเพื่อให้เกิดผลสำเร็จ ปฏิบัติตามหลักพรหมวิหาร ๔ ทั้งผู้เรียนและผู้สอน และ ๓) กระบวนการจัดการเรียนรู้โดยหลักพุทธสันติวิธีวัดสารอด พบว่า ปัจจุบันการเรียนการสอนมีความเหมาะสม และมีประสิทธิภาพ

^๑ วัดสารอด เลขที่ 25 แขวงราษฎร์บูรณะ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร 10140 อีเมล jantapamoy@gmail.com Wat Sarot No. 25 Rat Burana Subdistrict, Rat Burana District, Bangkok, 10140 Thailand.



ยิ่งขึ้น มีความสอดคล้องตามความต้องการของคณะสงฆ์ เพื่อสร้างภูมิปัญญา ทักษะ ในการเรียน ทั้งทางธรรมและทางโลก มีความรู้ความเข้าใจตามหลักธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: กระบวนการ, พุทธสันติวิธี, วัดสารอด, อิทธิบาท ๔

Abstract

This research has three objectives: (1) to study the context, problem conditions, causes, and obstacles in learning management of the Religious Studies Department, Dhamma and Pali Department of Wat Sarod; (2) to study Buddhist principles and concepts. Theory based on modern science that facilitates teaching and learning. Office of Religious Studies, Dhamma and Pali Department of Wat Sarod (3) To present the learning management process using the Buddhist Santi principles for the Religious Studies Department, Dhamma and Pali Department of Wat Sarod. A field-based qualitative research format was used, with in-depth interviews with a group of key informants, including 16 successful Buddhist monks who taught the Pariyattha and novices of Wat Sarad who studied the Pariyatthi. The results were also analyzed by Inductive method. From the study, the following results are found: 1) Context: Wat Sarod has the characteristics of a father taking care of his children. With care and attention in every aspect. Promote learning Take good care of students and provide advice on problems and obstacles for each age group appropriately to make learning more effective 2) Buddhist principles and concepts Theory based on modern science that facilitates teaching and learning. Wat Sarod uses the 4 principles of Iddhipada as an important tool for creating happiness and peace in life. By using wisdom to reflect and examine in order to achieve success. Follow the four Brahmavihāra principles for both students and teachers. 3) The process of organizing learning using the principles of Buddhism peaceful means Method at Wat Sarod found that the current teaching and learning is appropriate. and more efficient It is consistent with the needs of the Sangha. To build wisdom and skills in studying both the Dhamma and the world. Have knowledge and understanding according to the principles and teachings of Buddhism.

Keywords: Process, Buddhist Santi Way, Wat Sarod, Four Itthipada



๑. บทนำ

ปัจจุบันภาคนโยบายการศึกษาชาติให้ความสำคัญในการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ คำว่า การศึกษาตลอดชีวิตจึงมักจะได้ยินในแวดวงสังคมการศึกษา ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในห้องเรียน แต่สามารถเกิดขึ้นได้ทุกสถานที่ ทุกเวลาหากบุคคลให้ความสนใจ สำนักงานราชบัณฑิตยสภา ให้ความหมายการศึกษาตลอดชีวิตว่า หมายถึง กระบวนการจัดการศึกษาที่มีหลักการและแนวคิดที่สนองความต้องการทางการศึกษาของแต่ละบุคคลและของกลุ่ม ทำให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง มีความสัมพันธ์กับชีวิต^๑ กล่าวได้ว่า การศึกษาตลอดชีวิตเป็นมิติทางการศึกษาที่เปิดกว้างและทำให้เห็นถึงความสำคัญของการเรียนรู้ที่ไม่สิ้นสุด และห้องเรียนไม่ได้จำกัดอยู่เพียงสถาบันการศึกษา แต่ทุกสถานที่ ทุกโอกาส สามารถเป็นพื้นที่สร้างการเรียนรู้ได้ “วัด” จึงเป็นอีกหนึ่งพื้นที่แห่งการเรียนรู้ของศาสนาทายาทเพื่อสืบสานรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้า^๒

ทั้งนี้ หน้าที่ของสามเณรที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาจะมีทั้งสองอย่าง คือ ค้นถธุระและวิปัสสนาธุระ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษา “คณฺถธุระ” เป็นพื้นฐานสำคัญของศาสนทายาทในการศึกษาคำสอนผ่านอักษรบาลีเพื่อให้เข้าถึงคำสอนที่เป็นแก่นแท้ที่คงไว้ในพระไตรปิฎก ปัจจุบันมี พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ.๒๕๖๒ การศึกษาแบ่งเป็น ๓ แผนก คือ แผนกบาลีสนามหลวง เป็นการศึกษาภาคภาษาบาลี แผนกธรรมสนามหลวง เป็นการศึกษาภาคภาษาไทย และแผนกสามัญศึกษา เป็นการศึกษาทั้งแผนกบาลีและแผนกธรรมควบคู่กับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษา^๓

เห็นได้ว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่ได้เพียงแต่มุ่งจัดการเรียนการสอนให้กับภิกษุ สามเณร เพื่อรักษาสืบสานพระธรรมคำสอน แต่ยังเปิดให้พุทธศาสนิกชนได้มีโอกาสเข้าเรียนและศึกษาพระธรรมเพื่อให้นำไปใช้ในการดำรงชีวิตที่ดีงาม การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีและแผนกธรรมจึงมีความสำคัญไม่ย่อหย่อนไปกว่ากัน แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสะท้อนใจว่าการศึกษาพระธรรมอันเป็นแนวทางที่นำชีวิตสู่ชีวิตที่ดีงาม กลับไม่ได้เป็นที่นิยมและขาดความ

^๑ จินดารัตน์ โพธิ์นอก, “ การศึกษาตลอดชีวิต”, *เดลินิวส์*, (วันพฤหัสบดี ๑๓ ธันวาคม ๒๕๖๑): ๒๒,[ออนไลน์], แหล่งที่มา: ๒๒[ออนไลน์], แหล่งที่มา: /2019/01/12132561.pdf [๑๒ ตุลาคม ๒๕๖๖].

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ขุมนุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔), หน้า ๒๔๒.

^๓ “พระราชบัญญัติ การศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ.๒๕๖๒”, *ราชกิจจานุเบกษา*, (๑๕ เมษายน พ.ศ.๒๕๖๒): ๑ [ออนไลน์], แหล่งที่มา: /7152156.PDF [๑๔ ตุลาคม ๒๕๖๖].



น่าสนใจเมื่อการศึกษาสมัยใหม่เข้ามามีอิทธิพลและความท้าทายจากการติดต่อออนไลน์ ดังจะเห็นได้จากการสอบผ่านภาษาบาลีเป็นเรื่องที่ยาก จากตัวเลขสถิติการสอบบาลีปี ๒๕๕๘ มีนักเรียนเข้าสอบ ๑๓,๘๘๖ รูป สอบได้เพียง ๑,๒๑๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๘.๗๕ ซึ่งสะท้อนถึงผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ทำให้เห็นว่าสามเณรให้ความสำคัญกับการเรียนบาลีน้อยลง ขาดความทุ่มเทและไม่มีใจรักในการเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเท่าที่ควร รู้สึกเบื่อหน่าย ท้อถอย ขาดแรงจูงใจและเป้าหมายที่ชัดเจน^๕

นอกจากนี้ปัญหาส่วนหนึ่งอาจมาจากตัวผู้สอนที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับเทคนิควิธีการสอนและการใช้สื่อ ใช้รูปแบบวิธีการสอนแบบเก่าที่เคยเรียนมา^๖ สอดคล้องกับงานวิจัยหนึ่งที่ศึกษาปัญหาพระปริยัติธรรมในกรุงเทพมหานคร พบว่า ครู ครูขาดความรักและความเอาใจใส่ในการสอน ครูขาดเทคนิคการถ่ายทอดความรู้ครูไม่ได้รับการฝึกอบรมในวิธีการสอน ครูไม่รู้การเขียนแผนการสอน ครูขาดการอธิบายเชื่อมโยงข้อมูลด้านอื่นๆ ครูขาดการแลกเปลี่ยนเทคนิคการสอน ครูไม่มีจิตวิทยาในการสอน ครูสอนตามความรู้ตนเองไม่คำนึงถึงศักยภาพนักเรียน ครูไม่ค่อยมีเวลาในการสอนเท่าที่ควร ครูไม่มีเวลาดูแลนักเรียนนอกเวลาเรียน^๗ ด้วยสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว คณะสงฆ์ไทยจึงได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้วัดจัดการเรียนการสอนที่สอดคล้องตามพระราชบัญญัติพระปริยัติธรรม พ.ศ.๒๕๖๒ ตามบริบทและกำลังของวัดแต่ละแห่ง

สำหรับการศึกษาพระปริยัติธรรมของวัดสารอด แขวงราษฎร์บูรณะ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร ส่งเสริมให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จในการศึกษาอาศัยหลักอิทธิบาท ๔ ทั้งผู้สอนและผู้เรียน ได้เปิดสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีในปี ๒๕๖๕ เพื่ออนุวัติให้การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมของวัดสารอดมีความก้าวหน้าและพัฒนาตอบสนองความต้องการของผู้เรียนและสังคมชาวพุทธ ผู้วิจัยจึงได้สนใจศึกษา แนวทางการจัดการเรียนการสอนสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอดโดยพุทธสันติวิธี ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อวัดในการพัฒนาการจัดการเรียนการสอนสืบสานหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้ก้าวหน้า มั่นคงและยั่งยืนสืบต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

^๕ พระมหาประจักษ์ กิตติเมธี (ทองดาษ), “การพัฒนาเทคนิคและวิธีการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”, วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐): ๑๐๑-๑๑๒.

^๖ คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, แนวทางการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), ๑๑-๒๑

^๗ พระมหาประจักษ์ กิตติเมธี (ทองดาษ), “การพัฒนาเทคนิคและวิธีการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”, วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐): ๑๐๑-๑๑๒.



๑) เพื่อศึกษาบริบท สภาพปัญหา สาเหตุ อุปสรรคด้านการจัดการเรียนรู้ของ
สำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด

๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมและแนวคิด ทฤษฎีตามศาสตร์สมัยใหม่ที่เอื้อต่อการ
จัดการเรียนการสอน สำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด

๓) เพื่อนำเสนอกระบวนการจัดการเรียนการสอนสำนักศาสนศึกษา แผนกธรรมและ
บาลีของวัดสารอด โดยพุทธสันติวิธี

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบภาคสนาม โดยมี
วิธีการดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ ระเบียบวิธีวิจัย โดยการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร แนวคิดเกี่ยวกับการ
เรียนการสอนพระปริยัติธรรมและบาลีของวัดสารอด เพื่อนำมาใช้ในการสร้างกรอบแนวคิด
และเครื่องมือวิจัย

ขั้นตอนที่ ๒ การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยการใช้การ
คัดเลือกแบบเจาะจง (Purpose sampling) โดยกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเพื่อให้ตอบวัตถุประสงค์
การวิจัย กระบวนการจัดการเรียนการสอนสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีในพื้นที่วัดสาร
อด ของเขตราชบุรีบูรณะ กรุงเทพมหานคร ประชากรเป้าหมายที่ศึกษาเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ กลุ่ม
พระภิกษุและสามเณรที่สนใจการศึกษา กลุ่มผู้มีประสบการณ์ในการสอน และกลุ่มผู้ที่ศึกษาจน
ประสบความสำเร็จ โดยผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลไว้ดังนี้ (๑) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการสอน
๒ รูป (๒) กลุ่มผู้ศึกษา ๑๔ รวมผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง จำนวน ๑๔ รูป

ขั้นตอนที่ ๓ กระบวนการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ หากคุณภาพเครื่องมือโดย
ตรวจสอบความเที่ยงตรง (Validity) มีการวิเคราะห์ความตรงทางด้านเนื้อหา (Content
Validity) ด้วยการคำนวณหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Consistence : IOC) เชิงเนื้อหา
จากผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน ๓ ท่าน

ขั้นตอนที่ ๔ การรวบรวมข้อมูล ๑) จัดระเบียบข้อมูล โดยรวบรวมข้อมูลที่ได้มาจาก
การศึกษาภาคสนาม เมื่อเห็นว่าข้อมูลมีมากพอ นำมาจัดตามประเภทของข้อมูล เช่น ข้อมูล
เกี่ยวกับโคกหนองนา ๒) การให้รหัสของข้อมูล (Coding) คือ การนำข้อมูลที่จัดระเบียบมา
วิเคราะห์กำหนดหมวดคำ หรือวลี หรือข้อความที่เป็นมโนทัศน์แทนข้อมูลชุดดังกล่าว ๓) สร้างข้อ
สรุปชั่วคราว คือ การสรุปเชื่อมโยงดัชนีคำหลักเข้าด้วยกันหลังจากผ่านกระบวนการกำหนดรหัส
ข้อมูลแล้ว โดยเขียนเป็นประโยคข้อความที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคำหลัก เป็นการลดทอน
ข้อมูลที่รวบรวมไว้ เพื่อสร้างข้อสรุปผลการวิจัย

ขั้นตอนที่ ๕ การสรุปผลการวิจัยด้วยอุปนัยวิธีและนำเสนอข้อมูลด้วยพรรณนา
โวหาร



๔. ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ ๑ สภาพบริบท ปัญหา สาเหตุ อุปสรรคด้านการจัดการเรียนรู้ของสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด พบว่า สภาพบริบทความเป็นอยู่เหมือนพ่อปกครองลูก คือ เจ้าอาวาสพยายามรวมให้กำลังใจสร้างแรงบันดาลใจ เมื่อสามเณรมาอยู่ร่วมกันหลากหลาย พยายามจัดการให้สามเณรประพฤติตนที่น่าเลื่อมใส สนับสนุนการศึกษาอย่างเต็มที่ สามเณรขาดทักษะในพื้นฐานการเรียนรู้ และได้แก้ไขด้วยการให้ฝึกคัดลายมือ ปัญหาที่พบบ่อยที่สุดคือ นักเรียนท่องหลักไวยากรณ์ได้บ้างไม่ได้บ้าง พอจำหลักไม่ได้ ก็ยากที่จะทำความเข้าใจในบทเรียนนั้นๆ ได้ พอไม่เข้าใจก็เกิดความเบื่อหน่ายที่จะศึกษาเล่าเรียน และแน่นอนว่า ปัญหาในจุดนี้จะได้รับการแก้ไข ก็โดยที่นักเรียนจะต้องพยายามท่องจำหลักสูตรให้ได้อย่างแม่นยำ ซึ่งจะ ทำให้เรียนๆ ง่าย เข้าใจง่าย สามารถตอบปัญหาทดสอบได้ สามเณรรู้สึกเบื่อเพราะขาดกิจกรรมการเรียนรู้ การจัดการเรียนการสอนสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด ต้องการให้เกิดความสำเร็จและมีประสิทธิภาพ ต้องอาศัยแนวคิดการจัดการเรียนรู้สมัยใหม่ตามหลักการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑ ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ควรใช้เทคนิคและวิธีการสอนด้วยวิธีหลากหลาย เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้อย่างสร้างสรรค์

วัตถุประสงค์ที่ ๒ หลักพุทธธรรมและแนวคิด ทฤษฎีตามศาสตร์สมัยใหม่ที่เอื้อต่อการจัดการเรียนการสอน สำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด พบว่า การจัดการเรียนการสอนสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด ที่ทำให้ประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพได้ คือ ๑) ผู้สอน คือ มีความรักในการสอน มีความเมตตาต่อผู้เรียน สอนให้ความรู้ของตนที่มีอยู่ด้วยความเต็มใจ ตั้งใจสอนอย่างเต็มความสามารถของตน รู้จักให้กำลังใจแก่นักเรียน มีกิริยา วาจาที่สุภาพอย่างอ่อนโยนในการสอน มีถ้อยคำที่เป็นจริง และไม่กระทบกระทั่งต่อผู้เรียน ประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้เรียน และไม่เห็นแก่ตัว รู้จักวางตนให้เหมาะสมกับฐานะอย่างเสมอต้นเสมอปลาย มีจิตใจมั่นคง และแก้ไขปัญหาก็ให้ผู้เรียนได้ ๒) ผู้เรียน คือ ต้องมีความกระตือรือร้นในการเรียน มีความพอใจ ใฝ่ใจรักในการเรียนอยู่เสมอ มีความขยันหมั่นเพียร พยายาม เข้มแข็ง อดทนต่ออุปสรรคในการเรียน มีความตั้งใจเอาใจใส่ต่อการเรียน ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่าน และหมั่นใช้ปัญญา พิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบเหตุผล มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขและปรับปรุง ๓) สื่อ คือ ให้เหมาะแก่ผู้เรียน จัดรูปแบบการสอน มีการจัดบรรยากาศให้เหมาะแก่ผู้เรียน เช่น วิธีการฟัง ท่องจำ อ่าน เขียน ช่วยให้เข้าใจง่าย สร้างแรงจูงใจ อีกทั้งมีช่องทางในการสืบค้นเพื่อการทบทวน โดยการที่ผู้สอนนำพาให้ผู้เรียน เข้าใจ เข้าถึง พัฒนาให้เหมาะกับสถานการณ์ในปัจจุบัน ๔) บริบทวัด คือ เริ่มตั้งแต่เจ้าอาวาส บุคลากร พระสงฆ์ และอุบาสก อุบาสิกาที่เข้ามาปฏิบัติธรรมภายในวัด ช่วยดูแล เอาใจใส่ ส่งเสริมสนับสนุนในการเรียนการสอนอย่างจริงจัง เป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ระหว่างครูและนักเรียน เพื่อให้เกิดความรู้และประสบการณ์ใหม่ที่สามารนำไปใช้ได้จริง อุปสรรค การขาดยุทธศาสตร์ การพัฒนา การจัดการศึกษาที่ชัดเจน



วัตถุประสงค์ที่ ๓ กระบวนการพัฒนาและนำเสนอด้านการจัดการเรียนรู้ของสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด พบว่า จัดการเรียนรู้บูรณาการตามหลักไตรสิกขา ๓ ด้านคือ ๑) พัฒนาด้านพฤติกรรม ๒) พัฒนาด้านจิตใจ ๓) พัฒนาด้านปัญญาผู้วิจัยมองว่าการที่จะพัฒนาน้องสามเณร ก่อนอื่นก็ต้องหากิจกรรมพาทำสร้างพื้นฐานความรู้ให้ได้มีส่วนร่วมเพื่อที่จะได้ทำให้น้องสามเณรเกิดเบื่อหน่าย จะได้พัฒนาตัวเองพร้อมกันนั้นพระพี่เลี้ยงยังคอยแนะนำท่องวนหลักสูตรไวยากรณ์ สำหรับการแก้ปัญหาหากนักเรียนไม่เห็นคุณค่าของตนเองแก้ไขด้วยการจัดกิจกรรมบูรณาการกับหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนานักเรียนให้มีความสามารถกิจกรรมการเรียนรู้ รูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในปัจจุบัน หากจะให้เกิดสัมฤทธิ์ผลในด้านการศึกษามีอำนาจหรือผู้บริหารควรจัดการสิ่งที่เป็นสปีปายะดังนี้ ห้องเรียนสปีปายะ เช่น กว้าง โลง โปรง เย็นสบาย อากาศถ่ายเทได้สะดวก ปราศจากเสียงรบกวนหรือมลภาวะจากด้านนอก และสิ่งที่สำคัญคือต้องสะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อย อุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับการเรียนการสอนมีความพร้อม เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ทั้งของครูทั้งของนักเรียน กระดาน กระดาษตอบปัญหา ปากกา แพลงลบกระดาน หนังสือแบบเรียน หนังสือประกอบ พจนานุกรม มีห้องน้ำสาธารณะอยู่ไม่ไกล มีเวลาเบรกให้ ๓๐ นาที ควรมีน้ำดื่มต่างๆในช่วงพักเบรก เช่น น้ำเปล่า น้ำชา กาแฟ หรือน้ำผลไม้สำหรับไว้บริการครูผู้สอนและผู้เรียน สื่อในการจัดการเรียนรู้ ควรมีการใช้สื่อหลากหลาย เช่น หนังสือ ทีวี คอมพิวเตอร์ เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนสนใจและเข้าใจมากขึ้น

๕. อภิปรายผล

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ พบว่า สถานศึกษาแผนกธรรมของวัดสารอดมีลักษณะเป็นอยู่เหมือนฟอปปอกรองลูก โดยมีการดูแลเอาใจใส่ในทุกๆ ด้านของการเป็นอยู่ของสามเณร การเป็นอยู่เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความครอบคลุมและการเอาใจใส่ในการดูแลของผู้เรียน เจ้าอาวาสทำหน้าที่เหมือนพ่อหรือแม่ที่ดูแลลูกในทุกด้าน รวมทั้งมีการให้คำแนะนำในกรณีที่มีปัญหาหรืออุปสรรค และส่งเสริมพัฒนาการในด้านการเรียนรู้ของสามเณรโดยการใช้วิธีการที่เหมาะสมสำหรับแต่ละช่วงวัยเพื่อให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามในการดูแลสามเณรที่มีพฤติกรรมและนิสัยที่ต่างกันอย่างมาก ซึ่งอาจส่งผลให้การเรียนรู้บาลีของนักเรียนไม่สามารถประสบความสำเร็จได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากผลกระทบจากพฤติกรรมและนิสัยที่ขาดแรงบันดาลใจ ดังนั้น การจัดการและการสร้างแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับการเรียนรู้พัฒนาการให้กับสามเณร สอดคล้องกับการศึกษาของ พระมหาประจักษ์กิตติเมธี (ทองดาษ) แนะนำว่า สามเณรให้ความสำคัญกับการเรียนบาลีน้อยลง ขาดความทุ่มเทและไม่ใส่ใจรักในการเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเท่าที่ควร รู้สึกเบื่อหน่าย ท้อถอย ขาดแรงจูงใจและเป้าหมายที่ชัดเจน นักเรียนไม่ได้เรียนด้วยศรัทธา นักเรียนท่องจำไม่ได้ก็เกิดความท้อถอย นักเรียนติดสมารถ



โฟน ใช้เวลาว่างไม่เป็นประโยชน์นักเรียนมีคุณภาพไม่เท่ากันนักเรียนแตกต่างด้านคุณวุฒิวิทยุณินักเรียนล้มเลิกการเรียนกลางคัน^๔

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ หลักพุทธธรรมที่เอื้อต่อการจัดการเรียนการสอนแผนกธรรมและบาลีของสำนักศาสนศึกษา คือ การมีพรหมวิหาร ๔ ของผู้สอน การสอนด้วยอิทธิบาท ๔ และเสริมสร้างกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เกิดความสำเร็จด้วยหลักอิทธิบาท ๔ ใน การเรียน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ พระศรีศากยวงศ์ สมจันทร ศรีปรัชยานนท์ และจิรศักดิ์ ปันลำ เสนอว่า การพัฒนาการจัดการเรียนรายวิชาพื้นฐานที่เหมาะสมกับนักรธรรมจะต้องมีเนื้อหาเหมาะสม กระตุ้น นักเรียนเกิดการเรียนรู้ โดยนักเรียนต้องพัฒนาแห่งเรียนรู้เพื่อใช้ IT ให้เกิดประโยชน์ด้านการศึกษา การเรียนรู้ออนไลน์ และการวัดผลและประเมินควรเน้นเนื้อหาและประโยชน์ที่ได้รับจริง^๕

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ กระบวนการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ของสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด โดยใช้หลักไตรสิกขาในการจัดหลักสูตร โดยมีผู้สอนเป็นภิกษุสามเณร ด้วยพรหมวิหาร ๔ และอิทธิบาท ๔ รักในการสอนและอยากเห็นผู้เรียนได้พัฒนาอีกทั้งการภิกษุ สามเณร เพื่อรักษาสืบสานพระธรรมคำสอน แต่ยังไม่เปิดให้พุทธศาสนิกชนได้มีโอกาสเข้าเรียนและศึกษาพระธรรมเพื่อนำไปใช้ในการดำรงชีวิตที่ติงาม การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีและแผนกธรรมจึงมีความสำคัญไม่ย่อหย่อนไปกว่ากัน แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสะท้อนใจว่า การศึกษาพระธรรมอันเป็นแนวทางที่นำชีวิตสู่ชีวิตที่ติงาม กลับไม่ได้เป็นที่นิยมและขาดความน่าสนใจเมื่อการศึกษาสมัยใหม่เข้ามาามีอิทธิพลและความทำเสริมแรงให้ผู้เรียนซึ่งเป็นสามเณร หรือพุทธบุตรมีใจรักในการเรียนรู้ตามหลักอิทธิบาท ๔ ซึ่งต้องมีเป้าหมายเป็นแรงผลักดันการเรียนรู้จึงจะบรรลุเป้าหมาย สอดคล้องกับการศึกษา พระมหาสุธรรม สุรตโน (แก้วเคน) กล่าวว่า การศึกษาปริยัติธรรมแผนกบาลี เป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่มีผลต่อความมั่นคงแห่ง พระพุทธศาสนา การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี นอกปรับเปลี่ยน กระบวนการเรียนการสอน จากท่องจำมาเป็นกาวิเคราะห์วิจารณ์ธรรมสร้างบรรยากาศการเรียนการสอน ปรับปรุงเนื้อหา หลักสูตรเพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้เท่า

^๔ พระมหาประจักษ์กิตติเมธี (ทองดาษ), “การพัฒนาเทคนิคและวิธีการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”, วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐): ๑๐๑-๑๑๒.

^๕ พระศรีศากยวงศ์ และคณะ “การจัดการเรียนรายวิชาพื้นฐานของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม อำเภอโกสุมพินคร จังหวัดกำแพงเพชร”, วารสาร มจร.ทริภุชชัยปริทรรศน์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน ๒๕๖๖): ๑๑๘-๑๓๒.



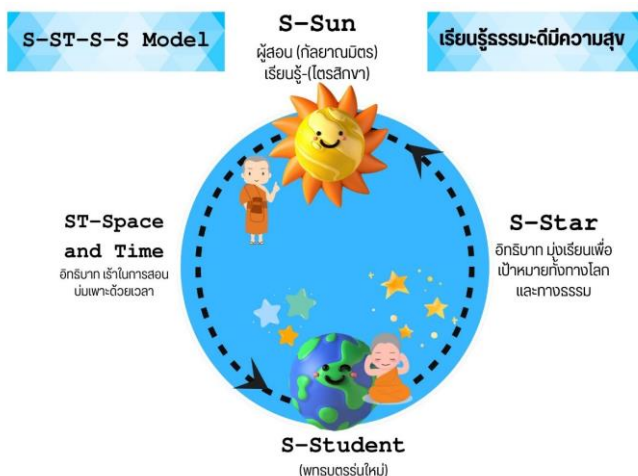
ทันต่อสภาวะการณ์ปัจจุบัน สามารถนำความรู้มาปรับประยุกต์ให้คนรุ่นใหม่ได้^{๑๐} พระมหาประจักษ์ พนาลัย และ นิรุทธ์ วัฒนโภาส เสนอว่า การเสริมสร้างสมรรถนะการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑ ของครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ผู้วิจัยพบว่า ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๕ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านความเป็นครูมืออาชีพ ๒) ด้านการจัดการเรียนรู้ให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง ๓) ด้านการใช้นวัตกรรมและสื่อเทคโนโลยีอย่างสร้างสรรค์ ๔) ด้านการศึกษาวิจัยและการสร้างผลงานวิชาการ ๕) ด้านการสร้างความร่วมมือกับชุมชนและสังคม โดย ๑) เพิ่มพูนประสบการณ์การเรียนรู้และการพัฒนานตน ๒) ใช้สื่อเทคโนโลยีในการจัดการ เรียนรู้ ๓) สร้างจิตวิญญาณความเป็นครู ๔) เชิดชูครูผู้เสียสละ ๕) พัฒนาให้เป็นครูต้นแบบ ๖) ส่งเสริม ผลงานด้านวิชาการ ๗) จัดตั้งศูนย์กลางการเรียนรู้ที่เป็นเอกภาพ ๘) จัดหลักสูตรครูที่เป็นมาตรฐาน ๙) ใช้จิตวิทยาการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียน ๑๐) จัดตั้งกลุ่มครูบาลีอาสาเคลื่อนที่ ๑๑) มีการวัดและประเมินผล และ ๑๒) ส่งเสริมความร่วมมือกันระหว่างองค์กรและระดับสังคม^{๑๑}

๖. องค์ความรู้ใหม่

ผู้วิจัยพบว่า การทำให้ผู้เรียนซึ่งเป็นสามเณรที่มีพื้นฐานการศึกษาที่ยังไม่ค่อยแข็งแรงและมีความหลากหลายจากแหล่งที่มา รวมถึงเป้าหมายของการบวชเรียนที่แตกต่างกัน ให้มาศึกษาภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ไม่ได้ใช้ในปัจจุบันแต่พุทธบุตรควรศึกษาไว้เพื่อสืบทอดรักษาคำสอนในการอ่านคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นเรื่องที่ทำทนาย บทเรียนจากการศึกษาของสำนักศาสนาศึกษาแผนกธรรมและบาลีของวัดสารอดเป็นดังพื้นที่กระเจงกาทิสะทอนถึงความจริงจิงในการพัฒนาการจัดการเรียนการสอนบาลีของสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมและบาลี ที่ต้องอาศัยองค์ประกอบสำคัญ เรียกว่า S-ST-S-S Model โดยมีรายละเอียด ดังนี้

^{๑๐} พระมหาสุธรรม สุรตโน (แก้วเคน), “แนวทางการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสู่ความเป็นเลิศ”, วารสารนิตยสารเสียงธรรมจากมหายาน, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๔), ๓๕-๔๖.

^{๑๑} พระมหาประจักษ์ พนาลัย และนิรุทธ์ วัฒนโภาส, “การเสริมสร้างสมรรถนะการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑ ของครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”, วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ปีที่ ๔ฉบับที่ ๑ (มกราคม – เมษายน ๒๕๖๔): ๓๗๕-๓๘๗



ภาพที่ ๑ “S-ST-S-S” Model

จากแผนภาพ “S-ST-S-S” Model รูปแบบโมเดล ๔ หลักกระบวนการจัดการเรียนการสอนสำนักศาสนศึกษา แผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด โดยพุทธสันติวิธี แสดงให้เห็นกระบวนการจัดการเรียนการสอนสำนักศาสนศึกษาวัดสารอด อย่างมีระบบในการบริหารจัดการโดยมีองค์ความรู้ ดังนี้

S – Sun เปรียบเหมือนตัวครูผู้สอน คือ ผู้ให้ความรู้ชี้แนะแนวทางแสงสว่างให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ และพัฒนาส่งเสริมให้ผู้เรียนตามกรอบไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้ผู้เรียนเกิดศรัทธามั่นในคำสอน และนำไปสู่การเกิดฉันทะ คือ ความพอใจในการเรียนรู้ภาษาบาลีที่มีความพิเศษกว่าภาษาใดๆ ในโลก เพราะเป็นภาษาที่สืบสานพระพุทธศาสนาให้ยาวนานและเป็นภาษาแห่งพุทธธรรมที่น่าพาให้พ้นทุกข์ นอกจากนี้ผู้สอนควรมีบทบาทเป็นดังพี่เลี้ยงคอยประคับประคองเพื่อให้ผู้เรียนที่มีความแตกต่างได้สามารถเรียนรู้ได้โดยไม่รู้สึกว่าตนด้อยค่า และไม่สามารถเรียนรู้พัฒนาได้

ST – Space and Time เปรียบดังกระบวนการและวิธีการผ่านห้วงเวลาแห่งการเติบโตที่ผู้สอนต้องมีใจรักในการพัฒนาผู้เรียนอย่างค่อยเป็นค่อยไปและเชื่อมั่น โดยการสร้างสรรค์พื้นที่การเรียนรู้ที่มีสื่อเป็นอุปกรณ์ช่วยหนุนเสริมให้ผู้เรียนเกิดความสนใจและนำไปสู่การเรียนรู้ด้วยตนเอง การมีกิจกรรมที่เปิดกว้างเสริมการแสดงออกเป็นการเพิ่มทักษะการสื่อสารที่ต้องฝึกให้เกิดความมั่นใจ เพราะเมื่อผู้เรียนมีความมั่นใจในตนเองแล้วจะมีความเชื่อมั่นที่จะเรียนรู้และต้องการพื้นที่ปลอดภัยในการแสดงออกอย่างสร้างสรรค์

S – Student คือ ตัวผู้เรียนที่เปรียบดังโลกที่ยังคงหมุนเปลี่ยนและอาศัยแสงสว่างของดวงอาทิตย์ในการให้พลังงานหรือแสงสว่างแห่งปัญญา การเคลื่อนตัวของโลกเปรียบเหมือนกับตัวผู้เรียนที่วิ่งตามกระแสโลกและความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งผู้สอนจำเป็นต้องรู้และเข้าใจโลกยุคใหม่ของผู้เรียน แสงสว่างจากอาทิตย์จะเป็นตัวเสริมให้เกิดความรัก และ



พยายามเรียนรู้ ในฐานะพุทธบุตรซึ่งมีความสำคัญต่อการสืบสานต่อคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

S – STAR ดวงดาวที่เป็นเป้าหมายของโลกหรือผู้เรียน ที่มีเป้าหมายแตกต่างกัน เหมือนดั่งดวงดาวในนภา การผลักดันและส่งเสริมให้ผู้เรียนมีเป้าหมายจะเป็นดั่งน้ำมันหล่อลื่น ยามเมื่อเกิดความท้อแท้ในการศึกษาภาษาบาลีซึ่งเป็นเรื่องที่ยากและต้องอาศัยความพยายามอย่างเต็มที่ จุดหมายของการศึกษาบาลีมิได้มีเฉพาะเส้นทางนักบวช แต่ยังสามารถเป็นพื้นฐานในการไปต่อยอดการศึกษา ถ้าผู้เรียนสามารถสำเร็จเปรียญธรรม ๓ หรือ ๕ สามารถไปใช้เป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาต่อในระดับปริญญาตรีเพื่อความก้าวหน้าของชีวิต ดวงดาวจึงเป็นสัญลักษณ์ของความพยายามที่นำไปสู่ความสำเร็จ

๗. สรุป

หลักคำสอนในพุทธศาสนากับการจัดการเรียนการสอนมีนัยที่สัมพันธ์หรือสอดคล้องกันได้ กล่าวคือ เรื่องการศึกษาเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ส่วนหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนก็มีแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษาตามคำสอนใน พระพุทธศาสนานั้น ครูผู้สอนต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรมในการจัดการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาต่างๆ ครูผู้สอนจำต้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างให้ลูกศิษย์ได้ใช้เป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิตในอนาคตด้วยการจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ในศตวรรษที่ ๒๑ หลักกสิยบาล ๔ ถือเป็นหลักคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างความสุขและสันติภาพในชีวิต โดยการใช้ปัญญาไตร่ตรองตรวจสอบเพื่อให้เกิดผลสำเร็จในระยะยาวของการปฏิบัติตามหลักพุทธสันติวิธี หลักพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียน กระบวนการจัดการเรียนรู้โดยหลักพุทธสันติวิธีสำหรับสำนักศาสนศึกษา แผนกธรรมและบาลีของวัดสารอด มีการจัดการเรียนการสอนในรูปแบบที่สมบูรณ์และเป็นประสบการณ์ที่ดี ครูผู้สอน ความรู้ชำนาญทางแสงสว่างให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ และพัฒนาส่งเสริมให้ผู้เรียนตามกรอบไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา กระบวนการและวิธีการผ่านห่วงเวลาแห่งการเติบโตที่ผู้สอนต้องมีใจรักในการพัฒนาผู้เรียนอย่างค่อยเป็นค่อยไปและเชื่อมั่น สร้างสรรค์พื้นที่การเรียนรู้ที่มีสื่อเป็นอุปกรณ์ช่วยหนุนเสริมให้ผู้เรียนเกิดความสนใจและนำไปสู่การเรียนรู้ด้วยตนเอง ตัวผู้เรียนที่เปรียบดั่งโลกที่ยังคงหมุนเปลี่ยนและอาศัยแสงสว่างของดวงอาทิตย์ในการให้พลังงานหรือแสงสว่างแห่งปัญญา ผู้เรียนมีเป้าหมายจะเป็นดั่งน้ำมันหล่อลื่นยามเมื่อเกิดความท้อแท้ในการศึกษาภาษาบาลีซึ่งเป็นเรื่องที่ยากและต้องอาศัยความพยายามอย่างเต็มที่

๘. ข้อเสนอแนะ

วัด โดยผู้นำ คือ เจ้าอาวาส ผู้อำนวยการ เน้นการสร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์และเป็นการกำลังใจให้กับสามเณรกอวัในการพัฒนาดตนเอง อีกทั้งยังเน้นการส่งเสริมความมุ่งมั่นและเชื่อมั่นให้กับสามเณรเพื่อให้พร้อมที่จะเรียนรู้และเติบโตในโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอย่างมีประสิทธิภาพ



ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

สำหรับด้านการพัฒนา องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยสามารถนำไปถอดบทเรียนเป็นพื้นที่ หรือเป็นกรณีศึกษาให้กับสถานศึกษา หน่วยงาน หรือองค์กรอื่นๆ ที่มีกระบวนการทำงานเป็นทีม เพื่อนำไปต่อยอดองค์ความรู้ การนำไปเป็นแนวทางในการสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้ของสามเณรและครูสอนพระปริยัติธรรมเพื่อพัฒนาสันติวัฒนธรรมในชั้นเรียน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

เพื่อเพิ่มโอกาสและความเป็นไปได้ในการพัฒนากระบวนการเรียนการสอนในศตวรรษที่ ๒๑ สำหรับสำนักศึกษาธรรมและบาลีของวัดสารอด กรุงเทพมหานคร ควรมีการใช้โครงการเป็นฐานเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาหลักสูตรตามรายช่วงชั้นของนักเรียน โดยมีขั้นตอนการออกแบบที่ให้ความสำคัญกับคุณลักษณะของผู้เรียนในแต่ละชั้น เนื้อหาการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับระดับของนักเรียน และกิจกรรมการเรียนรู้ที่ถูกต้องเหมาะสมและคุ้มค่า

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, แนวทางการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒).
- จินดารัตน์ โพธิ์นอก, “ การศึกษาตลอดชีวิต”, เติลนิวส์, (วันพฤหัสบดี ๑๓ ธันวาคม ๒๕๖๑): ๒๒,[ออนไลน์], แหล่งที่มา: ๒๒[ออนไลน์], แหล่งที่มา: /2019/01/12132561.pdf [๑๒ ตุลาคม ๒๕๖๖].
- พระมหาประจักษ์ พนาลัย และนิรุทธ์ วัฒนภาส, “การเสริมสร้างสมรรถนะการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑ ของครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”, วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ปีที่ ๔ฉบับที่ ๑ (มกราคม – เมษายน ๒๕๖๔).
- พระมหาประจักษ์กิตติเมธี (ทองดาษ), “การพัฒนาเทคนิคและวิธีการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”, วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐).
- พระมหาสุธรรม สุรตโน (แก้วเคน), “แนวทางการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสู่ความเป็นเลิศ”, วารสารนิตยสารเสียงธรรมจากมหายาน, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๔).
- พระราชบัญญัติ การศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ.๒๕๖๒, ราชกิจจานุเบกษา, (๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๒): ๑ [ออนไลน์], แหล่งที่มา: /7152156.PDF [๑๔ ตุลาคม ๒๕๖๖].



พระศรีศากยวงศ์ และคณะ “การจัดการเรียนรายวิชาพื้นฐานของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม อำเภอโกสัมพีนคร จังหวัดกำแพงเพชร”, วารสาร มจร.ทริภุชชัยปริทรรศน์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ (เมษายน – มิถุนายน ๒๕๖๖).

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ชุมนุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔).

act Study of the Pariyattidhamma 2019, Royal Gazette, (15 April 2019): 1 [online], source: /7152156.PDF [14 October 2023].

Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn Krom Phraya Damrong Rajanupab, Collection of Writings on Buddhist Legends, (Bangkok: Rungruangtham Printing House, 1971).

Jindarat Phonok, “Lifelong Education”, Daily News, (Thursday 13 December 2018): 22,[online], source: 22[online], source: /2019/01/12132561 .pdf [12 October 2023].

National Education Commission, Guidelines for organizing Buddhist education according to the National Education Act 1 9 9 9 , (Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya, 1999).

Phramaha Prajak Panalai and Nirut Wattanopas, “Strengthening the competency of learning management in the 21st century of Pali teachers of the Pariyattidhamma”, Interdisciplinary Journal of Humanities and Social Sciences, Year 4, Issue 1 (January - April 2021).

Phramaha Prajak Kittimatee (Thongdas), “Development of techniques and methods for teaching the Pali Pariyattidhamma”, Yannasangworn Research Institute Journal, Year 8, Issue 2 (July–December 2017).

Phramaha Sutham Suratano (Kaewken), “Guidelines for developing the curriculum for studying the Pali Pariyattidhamma towards excellence”, Mahayana Sound of Dharma Magazine, Year 7, Issue 1 (January - June 2021).

Phrasri Sakyawong and the group, “Basic course management of Phra Pariyatitham School, Dhamma Department, Kosamphi Nakhon District Kamphaeng Phet Province”, KMUTT Hariphunchai Journal, Year 7, Issue 2 (April – June 2023).

